

Гладких М.І., Рижов С.М.,
Сухо́вий М.О.

ОРИНЬЯКОЇДНА СТОЯНКА ГОРДАШІВКА I НА ЧЕРКАЩИНІ

Gladkikh M.I., Ryzhov S.M.,
Sukhovyj M.O.

AURIGNACOIDE SITE OF GORDASHIVKA I IN CHERKASY REGION

Стаття присвячена результатам дослідження пізньопалеолітичного поселення з матеріалами ориньякського типу Гордашівка I на р.Гірський Тікич на Черкащині.

Різні варіанти матеріальної культури пізнього палеоліту зазвичай формувалися в межах великих фізико-географічних регіонів зі сталим навколишнім середовищем. Як правило ці регіони пов'язані з окремими гідрографічними ділянками, або басейнами великих річок на кшталт Подніпров'я чи Подністер'я. До таких регіонів у межиріччі Дніпра і Дністра належить і Черкащина, відома знаменитою стоянкою мисливців на мамонтів Межиріччі. Інші палеолітичні пам'ятки цієї області (Селище, Бурти, Велика Бурімка) потребують додаткового вивчення. Нову інформацію про палеоліт півдня Черкащини надало дослідження палеолітичної стоянки Гордашівка I (Гладких, Рижов, Сухо́вий 1994, 1995, 1997).

Палеолітичне поселення Гордашівка I було відкрите М.О.Сухо́вим у 1980 р. поблизу с.Гордашівка Тальнівського району Черкаської області, за 700 м на схід від дороги Тальне – Маньківка (рис.1). М.І.Гладких, оглянувши пам'ятку у 1991 р., визнав за доцільне провести на ній розкопки.

Численний підйомний матеріал (крем'яні й кварцові вироби, фауністичні рештки) був зібраний на мисоподібній ділянці тераси правого берега річки Куряча (або Курячий брід) – притоки р.Гірський Тікич. Мис орієнтований по лінії північ – південь; його ширина в заселеній частині близько 30 м, у довжину матеріал поширювався на 60 м. Відстань від місцезнаходження до річки 70 м. Висота над заплавою, з урахуванням схилу мису, становить 14-19 м.

З 1992 по 1994 рр. пам'ятка досліджувалася комплексною палеолітичною експедицією кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (М.І.Гладких, С.М.Рижов), Інституту зоології НАНУ (Л.І.Рековець) та відділу охорони пам'яток археології Управління культури

Черкаської області (М.О.Сухо́вий). Протягом трьох польових сезонів розкопами було розкрито площу 352 кв.м, а також здійснено топографічну зйомку поселення та закладено траншею (10 x 0,6 м.) на північному схилі мису (рис.2).

У 1992 р. проведено збір підйомного матеріалу, за концентрацією якого на поверхні були визначені місця шурфування та обране місце розкопу (рис.2). По лінії північ – південь у кутах 10-метрових квадратів закладено 5 шурфів (2 x 1 м). Крем'яні вироби знаходилися переважно в орному шарі – 0,0-0,50 м. Нижче простежувалися залишки магматичних порід – гнейс, граніто-гнейс, мігматит, а також залишки кварцу та польового шпату.

У тому ж році на західній ділянці мису, по лінії А – Б, було закладено розкоп 12 x 12 м. Загалом на глибину 3-х штиків досліджена площа 160 кв.

Численні кам'яні вироби і кістяні рештки знаходилися у перевідкладеному стані. Вони були розпорошення по вертикалі від поверхні до глибини 0,75 м – до кори вивітрування. Вірогідно, культурний шар був порушений оранкою та природними процесами. У 1992 році було добуто (разом із підйомним матеріалом) 2551 кам'яний виріб та 233 фрагменти кісток.

У квадратах 13, 18 і 23 простежувався вихід скельного гребеню (0,4-0,6 м), орієнтованого по лінії північ – південь. У кв.27 на глибині 0,25 м були відмічені залишки культурного шару – у вигляді концентрації кременю та кістки. У кв.36 на глибині орного шару і нижче були знайдені великі уламки кісток та клиноподібне знаряддя. Кам'яними та кістяними знахідками залишки культурного шару проявилися і в середній частині південної стінки кв.36. Культурний шар залягав на глибині 0,30-0,40 м, під орним шаром, у жовтувато-сірому причорноморському лесі, переробленому сучасними ґрунтовими процесами.

У 1993 розкопки були продовжені у південному напрямку, по лінії А-Б. Досліджено квадрати 41-70 загальною площею 120 кв. м. (рис.2-3). Рештки культурного шару (окремі концентрації розщепленого кременю, вугілля й кістки, зокрема, обпаленої) були виявлені в квадратах 42, 48, 50, 55, 60, 61, 62, 63, 65). У більшості знахідки залягали під орним шаром, на глибині 0,30-0,45 м, у подекуди порушеному ходами землерийв причорноморському лесі.

У 1994 році було розкрито 72 кв.м площі – з кв.71 по кв.88 (рис.2, 3). Було внесено певні зміни у методику розкопок: після зняття першого штика поверхню за допомогою будівельного нівеліра було горизонтально вирівняно, і далі на кожні 10 см заглиблення складався окремий план розкопу. Для точнішої прив'язки знахідок кожний квадрат (2 x 2 м), було поділено на метрові чверті – А, Б, В, Г. З метою пошуку молокофауни та мікрознарядь ґрунт з кожної чверті, де виявляв себе культурний шар, промивався через сито.

У 1994 році численні крем'яні та кварцеві вироби, а також кістяні залишки виявлені лише у кв.74 і частині кв.73. Промивка матеріалу з кв.73 дала лише 17 крем'яних знахідок, у тому числі 2 мікропластинки с притупленим краєм. У квадраті 74 було знайдено 152 крем'яні знахідки. Найбільше знахідок (80) виявлено на глибині 0,5-0,6 м. Переважно це лусочки та уламки сколів.

Стратиграфія поселення досліджувалася геологом Черкаської геолого-розвідувальної експедиції В.П.Стаховим, який зафіксував три головні геологічні горизонти:

1) Глибина 0,0-0,25 м. Сучасний переораний ґрунт. Суглинисто-супісчаний, гумусований, з крапковою пунктуацією гідроокисів марганцю та заліза, з рідкими паличками карбонатів, із корінням рослин та кротовинами. Перехід до нижнього горизонту нерівний.

2) Глибина 0,25-0,50 м. Перероблена ґрунтовими процесами світло-сірий або сірий супісок з жовтими плямами. Зустрічається пунктуація гідроокисів марганцю та заліза. По всьому горизонту простежується шар із міцелій карбонатів. Перехід до наступного горизонту нерівний.

3) Глибина 0,5-0,7 м. Кора вивітрювання по гнейсу. На підлозі розкопу виходи сірого вивіреного гнейсу.

Культурний шар пов'язаний з другим геологічним горизонтом, який інтерпретується як рештки лесоподібного супіску чорноморського часу. Шар суттєво порушений оранкою та природними процесами, зокрема ерозією схилу. Глибина залягання частково порушеного

культурного шару зростала у південному напрямку, угору по схилу (рис.2).

Кам'яний інвентар

Більшість кам'яних виробів було виготовлено з білувато-сірого, частіше з голубуватим відтінком кременю. Знахідки мають блакитну й молочно-білу патину. По своїй структурі кремій недостатньо гомогенний для гарного розщеплення — досить часто зустрічаються включення кварцу. Судячи з пренуклеусів, жовна мали округло-аморфну форму.

На поселенні відкрито кварцову жилу, в квадратах 60, 61, 62, 63, 65. Серед великої кількості природних уламків виявлені речі з явними ознаками розщеплення або оббивки.

Кам'яна колекція нараховує 3465 виробів із кременю та 332 знахідки з кварцу. Це – *нуклеуси* (115), які за кількістю ударних площин поділяються на: одноплощинні (45), двоплощинні (55) та багатоплощинні (11) (рис.4-6). Одноплощинні за формою робочої поверхні поділилися на: підтрикутні (28), з підпаралельною огранкою (12), з безсистемним сколюванням (4) та торцевий на відщепі (1). Двоплощинні нуклеуси за розташуванням ударних площин і робочих поверхонь поділилися на: однобічні зустрічного сколювання (17), зустрічного сколювання з суміжними поверхнями (8), двобічні зустрічного сколювання (5), послідовного сколювання (9), перпендикулярного сколювання з ізольованими робочими поверхнями (9), перпендикулярного сколювання з суміжними робочими поверхнями (6), торцевий зустрічного сколювання (1).

Крім них, у колекції нуклеусів за типологічними особливостями виділяються два псевдоловалуазських і два дископодібних нуклеуси, але за технікою сколювання вони суттєво відрізняються від цих класичних для мустьє типів (рис.6, 7,8).

Невеликого розміру ядрища (2-4 см у діаметрі) несуть сліди сколювання відщепів та коротких пластин неправильної форми. Частина нуклеусів могла бути використана у якості скребачок високої форми та відбійників (рис.4, 9-11). Розміри нуклеусів варіюють від 2,5 до 6 см.

Найбільші групи крем'яного інвентарю складають *відщепи* (1634) та пластини (678). Серед відщепів переважають такі, які є наслідком вторинної обробки нуклеусів, переважно з поздовжнім сколюванням (1460). Серед пластин також переважають вторинні (650, із них поздовжнього сколювання – 593), первинних – 28. Виділяються підтрикутні пластини – 15.

Відходи виробництва складають нуклеоподібні уламки (24), фрагменти нуклеусів (26), реберчасті сколи (141), біпоздовжні сколи переоформлення робочої поверхні нуклеуса (26), поперечні сколи або авіважі ударних площадок нуклеусів (12).

Знаряддя (ретушовані вироби) з кременю (рис.4, 7-10).

Найчисленнішу групу знарядь складають скобелі – 95. Серед них переважають скобелі однобічні на ретушованих зі спинки відщеплах. Однаковою кількістю представлені скобелі на пластинах і на реберчастих сколах.

Виразну серію серед ретушованих знарядь складають підокруглі нуклеоподібні (кареноїдні) скребачки високої форми (73). Більшість із них виготовлені на масивних відщеплах (рис.4) або на уламках (переважно округлі, з високим робочим краєм). Деякі вироби являють собою перехідні форми від нуклеусів до скребачок. Тільки дві скребачки кінцеві: на зламаній пластині і на реберчастому відщепі. Розміри округлих скребачок коливаються в межах 3-5 см.

Різці (15) типологічно невиразні (рис.8, 1-4). Переважають бічні й кутові; один – з поперечним різцевим сколом (рис.8, 3). Вістря (10 – рис.8, 5-9) представлені як симетричними, так і асиметричними формами. Мікропластинок з притупленим краєм – 4; стільки ж сколів з термінальною ретушшю (рис.10, 7-10).

Ретушерів – 4: відщепів з ретушеру – 2; відбійників – 2 (відщепів із відбійників – 18); проколок – 3; долотоподібних знарядь – 12.

Відщепів з ретушшю, які не утворюють завершених форм – 58, ретушованих пластин – 31, реберчастих сколів з ретушшю – 9, ретушованих уламків нуклеусів – 5, поперечних сколів із ретушшю – 1.

Чимало сколів мають сліди використання, зокрема: природні вістря – 26 (вони, схоже, є характерною особливістю цієї пам'ятки), відщепи – 163, пластини – 143, реберчасті сколи – 15, поперечні сколи – 2, поздовжні сколи – 5, уламки нуклеусів – 3.

Кварцеві вироби (рис. 11, 12).

У різні історичні епохи потреби в окремих видах сировинних ресурсів значною мірою різнилися. Для пізньопалеолітичної епохи гострої проблеми видобутку сировини ще не існувало. У більшості випадків сировинні ресурси знаходилися поблизу місць помешкання людини. Цікавий матеріал для розгляду проблеми забезпечення сировиною надає поселення Гордашівка I, розташоване далеко від родовищ кременю. Найближчі відслонення крем'яної

сировини знаходяться південніше, на річці Синюха, в районі відомої стоянки Володимирівка Кіровоградської області (Черныш 1953).

Топографічне положення поселення Гордашівка зручне для загінного полювання. Саме ця обставина імовірно була визначальною під час обрання місця поселення його мешканцями (рис.1). Натомість крем'яна сировина для виготовлення знарядь була в дефіциті. Тому мешканці поселення інтенсивно використовували кварц.

В колекцію кварцового інвентарю, як уже було зазначено, були включені знаряддя з чітко вираженою обробкою (рис.11, 12). У той же час саме розташування кварцової жили на поселенні дає можливість припустити, що давні люди використовували кварц у більших обсягах, аніж пропонована селективна добірка виробів з кварцу.

Загальна довжина кварцової жили, виявленої на стоянці, яка виходила на рівень поверхні залягання знахідок, становить 1,8-2,0 м. На даний час жила залягає на глибині 0,15 м від сучасної поверхні. На рівні залягання культурного шару (0,3-0,5 м) ширина жили становить 0,25-0,3 м з розширенням углиб, по корі вивітрювання, до 0,5-1,0 м. Цілком можливо, що кварцова жила сягала рівня сучасної поверхні, але під впливом оранки була зруйнована.

На поселенні використовувався кварц молочно-білого кольору, масивної текстури, гідротермальний, твердість по шкалі Мооса – 7, форма тіла жильна, кут загострення 90°. Кварц виходив на поверхню окремими, незначними за розмірами блоками чотирикутної та трапецієподібної форми, плоскими або плоскоопуклими в перетині (довжина 5-10 см, ширина 2-5 см). У більшості ж випадків кварц виходив на поверхню дрібними аморфними окремостями (довжина 2-5 см, ширина 1-3 см).

Більшість кам'яних блоків вкриває біляста патина товщиною 0,5-1 мм. Поширення патини на поверхні знахідок говорить про нерівномірний характер патинування. Патиною покрито 30-40 % всієї площі кварцових блоків сировини, інша площа поверхні не патинувана і має скляно-зернистий колір.

До колекції кварцового інвентарю, як уже було сказано вище, увійшли вироби з чітко вираженою обробкою. Виділяються, передусім, ретушери та відбійники, а також ковадла, які, ймовірно, використовувалися при розщепленні кременю.

Кварцова колекція нараховує 332 вироби. Основну їх кількість дали квадрати 62 і 63. Вироби залягали на поверхні, в сучасному гумусі і в причорноморському лесі.

Нуклеоподібні вироби (65) мають аморфні, типологічно нестійкі форми з одним-двома, рідше трьома негативами знять. Головним критерієм віднесення знахідок до цієї категорії були ударні площини, на яких було видно сліди підправки. Переважають одно площинні форми.

Відщепи (22) і пластини (3) становили незначну частину кварцового інвентарю. Одна реберчаста пластина виконана на кварці більш високої якості, ніж основна маса цієї колекції. Більшість знахідок – масивні та великі.

Відбійники (13), уламки відбійників (5) та ретушери (3) виготовлені з аморфних масивних уламків кварцу або кварцової плитки. Частина відбійників вдалося виділити тільки після зняття патини, під якою були видні локалізовані ділянки забитості.

Ковадла, представлені трьома зразками, виконаними на масивних плитках кварцу. На плоскій стороні однієї з таких плиток (підчотирикутної форми, розміром 11 x 10 x 3,5 см) виявлене заглиблення овальної форми з чіткими слідами від ударів. На одному з країв розташовані дві виїмки від використання ковадла як русального знаряддя або скребла. Ще один зразок, виконаний на масивному уламку прямокутної форми, має на одній зі сторін невелику опуклість (її вкриває патиною), на якій помітні сліди систематичних ударів. Третя знахідка представлена плитковим кварцом ромбоподібної форми, на одній зі сторін якого (східчастій у профілі) теж є сліди систематичних ударів у вигляді забитості та викришеності.

У зв'язку зі специфікою кварцу і складністю класифікації виробів з нього кварцові знаряддя були поділені на два типи: 1. Скребачки. Типологічно вони схожі на крем'яні вироби цього класу; 2. Скобелі. За характером оформлення робочого краю поділені на підготовлені й непідготовлені. Підготовлені скобелі за розташуванням робочого краю відносно морфологічної осі виробів поділені на поперечні й поздовжні.

Скребачок із кварцу 7 (рис. 12). З них 5 виконані на відщепах.

Кварцові скобелі (25) виконані переважно на масивних уламках (рис. 11) і у більшості випадків мають непідготовлений робочий край. Найбільш виразними серед них є: два на масивних відщепах підтрикутної форми, на конвергентних краях яких розташовані дві виїмки; один скобель на уламку ромбоподібної форми, на трьох краях якого по одній виїмці; один скобель на уламку підпрямокутної форми, на поперечних краях якого розташовані виїмки; один скобель на пластинчастому відщепі (кварц більш високої

якості), на вентральній стороні якого з боку п'ятки наявні сліди дрібної ретуші.

Три знаряддя підтрикутної форми, виготовлені на масивних уламках кварцу, типологічно нагадують вістря. По всьому периметру вони мають сліди від використання. У двох випадках їх базальна частина використовувалася як скобель. До скобелів із поздовжнім робочим краєм були віднесені також вироби на масивних уламках кварцу, типологічно схожі на скребла.

На основі типологічного аналізу окреслилися дві технологічні схеми виробництва знарядь із кварцу.

Перша складається з трьох стадій виробництва: 1. Сортуння та відбір кварцових блоків для виготовлення відщепів та пластин; 2. Виготовлення нуклеусів, відщепів, пластин; 3. Виготовлення знарядь. Ця схема розщеплення характерна і для виробництва крем'яних знарядь Гордашівки I (90% всіх крем'яних виробів колекції). Серед кварцового інвентарю такі стадії обробки проходили скребачки. Вони типологічно стійкі і характерні для крем'яних індустрії пізнього палеоліту.

Друга технологічна схема включає дві стадії обробки: 1. Сортуння та відбір сировини (головним чином плиток кварцу); 2. Виробництво знарядь. На поселенні Гордашівка I така схема характерна для виробництва скобелів. Для другої стадії (виробництво знарядь) цієї технологічної схеми можна виділити одну технологічну особливість: оформлення робочої ділянки знаряддя на поперечному або поздовжньому краї (відносно морфологічної осі заготівки) одним або двома, рідше трьома широкими зняттями.

Представлена колекція кварцових виробів поселення Гордашівка I розширює можливості вивчення проблеми використання сировинних ресурсів пізньопалеолітичною людиною та свідчить про значну гнучкість її адаптації до навколишнього середовища.

Фауна

За попередніми даними Л.І.Рековця, на поселенні були знайдені кісткові рештки бізона, мамонта, коня, віслюка, вовка й птаха. Їх збереженість погана, тому можна говорити лише про два клиноподібних знаряддя зі стінок трубчастої кістки (рис. 13).

Розглядаючи матеріали Гордашівки на тлі палеоліту України, звертаємо увагу на різні варіанти матеріальної культури пізньопалеолітичного часу. Вони пов'язані, перш за все, з різним навколишнім середовищем льодовикової доби, в якому існувала стародавня людина. З цієї точки зору помітна

відмінність північних та південних (степових) регіонів України.

Населення північного регіону існувало в умовах своєрідного перегляціального тундролісостепу зі змішаним льодовиковим комплексом фауни, у якому домінував мамонт. Тут склалася своєрідна культура мисливців на мамонтів, що знайшло відображення в традиційних прийомах домобудівництва (житла з кісток мамонтів), типах кістяних виробів (великі наконечники списів з бивня), техніці та типології кам'яних знарядь, традиціях мистецтва (стилізовані скульптурні зображення жінок).

Південна зона відрізнялась степовим характером рослинності і дещо іншим складом тваринного стада, у якому помітну роль відігравали копитні, зокрема бізони. Тут склався більш рухливий спосіб полювання та життя, від якого не залишилось монументальних житлових споруд. Житла цієї зони, вірогідно, мали конструкцію з дерев'яних жердин та шкір, які майже не залишили решток в археологічному матеріалі. Іншим був тут склад крем'яних виробів та кістяних наконечників, які виготовлялися переважно зі стінок трубчастих кісток бізонів. Тут відсутні скульптурні зображення жінок, але простежені культові місця на поселеннях, пов'язані з культом бізона.

Увесь вигляд кам'яних виробів Гордашівки та фауністичні рештки орієнтують на південний

напрямок пошуку аналогій. Ближче всього, за попередніми оцінками, її матеріали нагадують Анетівку 13 в басейні Південного Бугу, яку досліджував В.Н.Станко (Станко, Петрунь 1994), – у її подальшому розвитку. Ці пам'ятки відносяться до культур ориньякоїдного кола. Автори розуміють термін “ориньяк” широко, як багатоваріантний шлях розвитку, не надаючи йому в даному випадку хронологічного значення.

За радіокарбонним датуванням у Київській лабораторії, стоянка Гордашівка I датується часом 20370 ± 180 (Кі-11677). Ця дата була одержана в межах виконання французько-української програми “Датування палеолітичних пам'яток України” (Джинджан Ф., Степанчук В.). Ще одна дата тієї ж лабораторії дала вік 15800 ± 250 (Кі 16680). Певна розбіжність в абсолютних датах є природною для серійного датування пам'яток.

Межа між територіями мисливців на мамонтів та мисливців на бізонів проходила, мабуть, по вододілу між басейнами Дніпра та Південного Бугу. Цей вододіл поділяв не тільки басейни великих річок, але й території історико-культурних областей стародавнього кам'яного віку. Таким чином, територія Черкащини виявляється перспективною для вивчення різних варіантів матеріальної культури пізнього палеоліту та зв'язків і контактів між їхніми носіями.

ЛІТЕРАТУРА

Гладких М.І., Рыжов С.М., Суховий М.О. Новый вариант палеолитической культуры на Черкащине // Археологичні дослідження на Черкащині. – Черкаси, 1995. – С.16-24

Гладких М.И., Рыжов С.Н., Суховой Н.А. Гордашовка – ориньякоидный палеолит на Горном Тикиче // Археологический альманах. – № 3. – Донецк, 1994. – С.217-226.

Гладких М.И., Рыжов С.Н., Суховой Н.А. Кварцевые орудия позднепалеолитического поселения Гордашовка 1 // Археология и этнография Восточной Европы. – Одесса, 1997. – С.57-68

Пидопличко И.Г. Позднепалеолитические жилища из костей мамонта на Украине. – К., 1969. – С.135.

Станко В.Н., Петрунь В.Ф. Анетовка 13 – памятник ранней поры позднего палеолита в степном Причерноморье (предварительная публикация) // Археологический альманах. – №3. – Донецк, 1994. – С.170.

Черныш А.П. Владимирская палеолитическая стоянка // УБКИЧП. – №7. – 1953.

Шовкопляс И.Г. Мезинская стоянка. – К., 1965. – С.280.

Gladkikh M.I., Ryzhov S.M., Sukhovyj M.O.

AURIGNACOIDE SITE OF GORDASHIVKA I IN CHERKASY REGION

Proposed article presents the results of studies of new Upper Paleolithic site of Gordashivka localized in the South of Cherkasy region, in the basin of Southern Bug River. Specificity of lithic assemblage allow to consider it as a site of Aurignacian type.

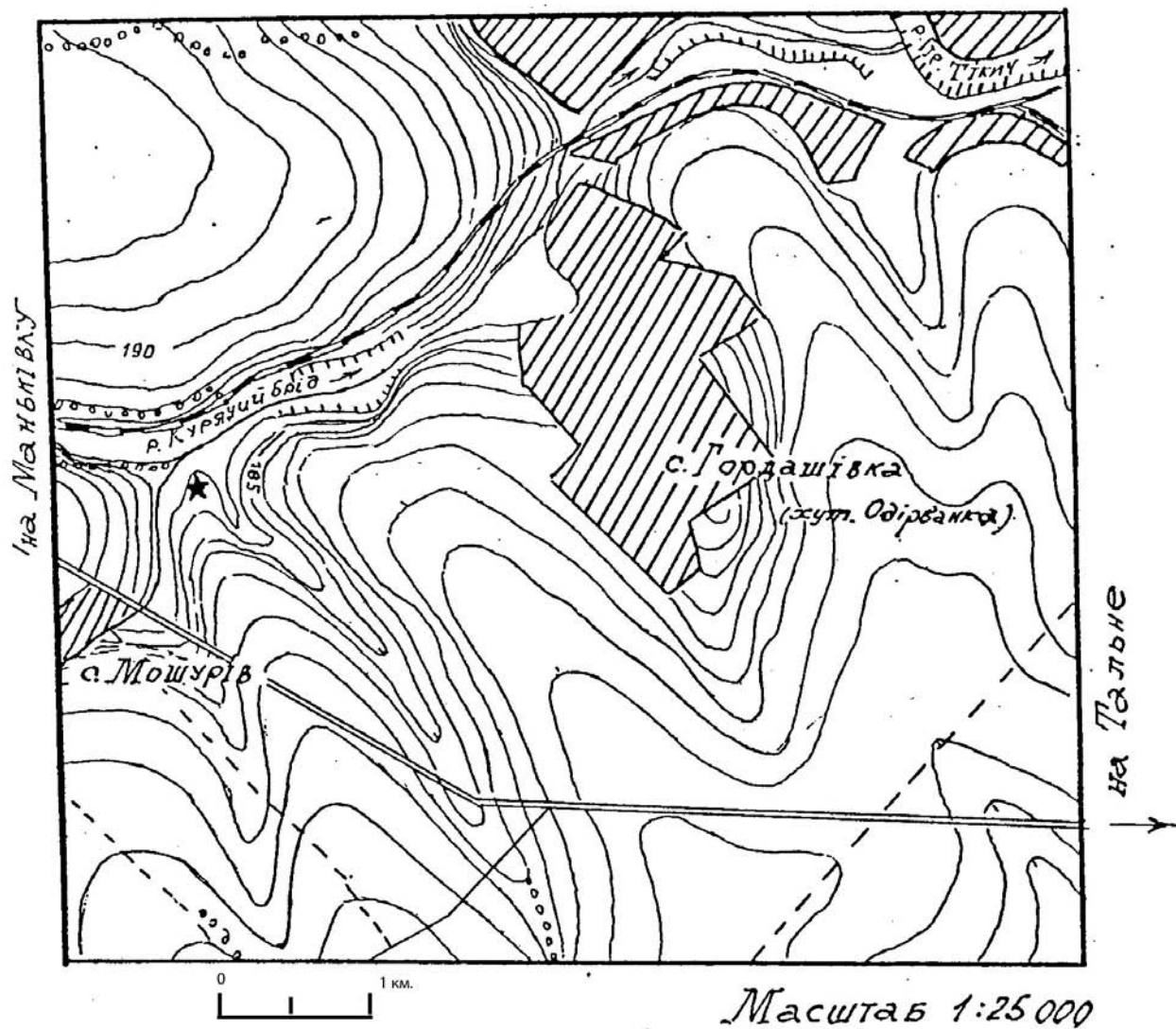

Рис. 1. Топографічний план розташування стоянки Гордашівка I

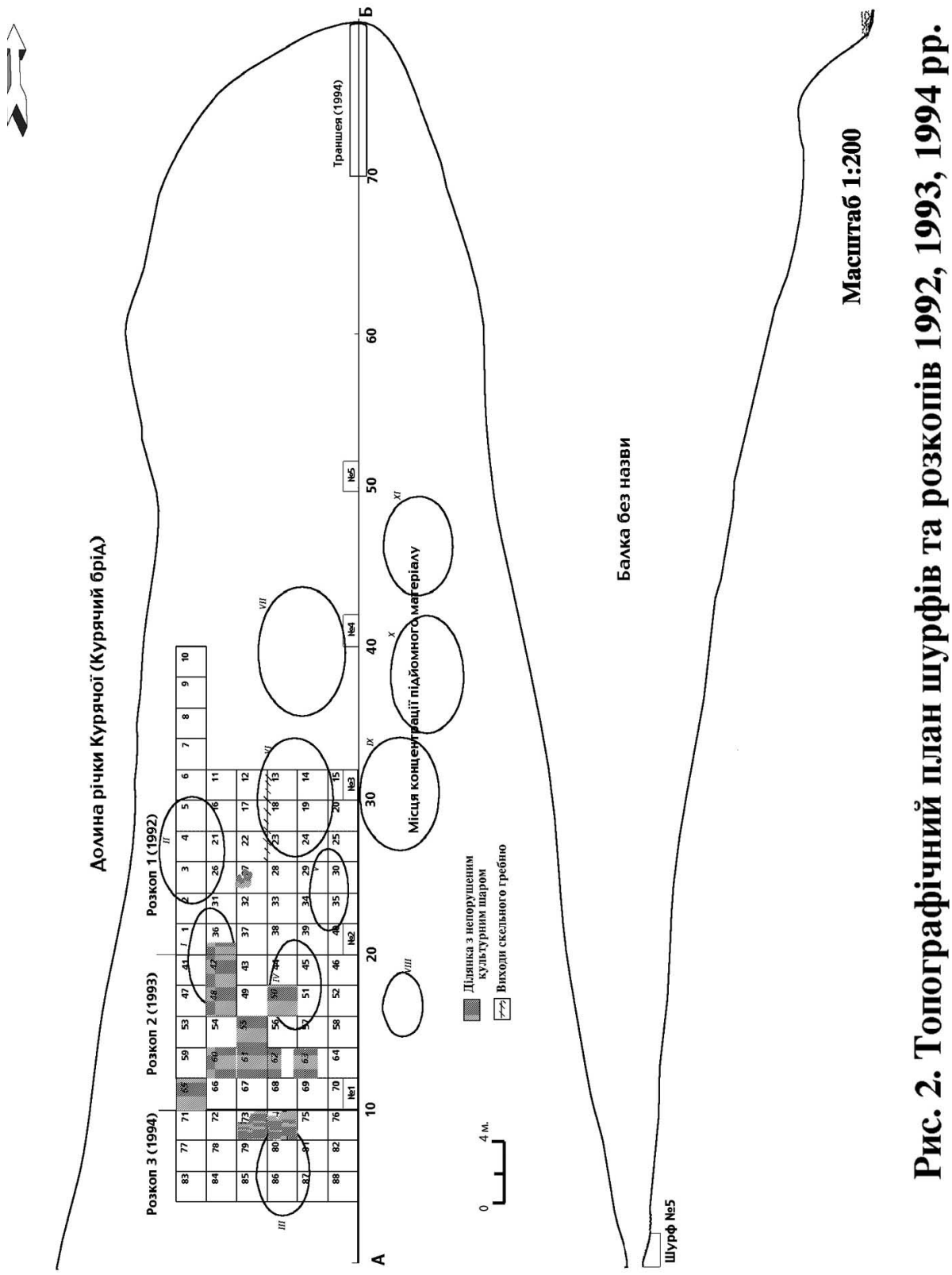

Рис. 2. Топографічний план шурфів та розкопів 1992, 1993, 1994 рр.

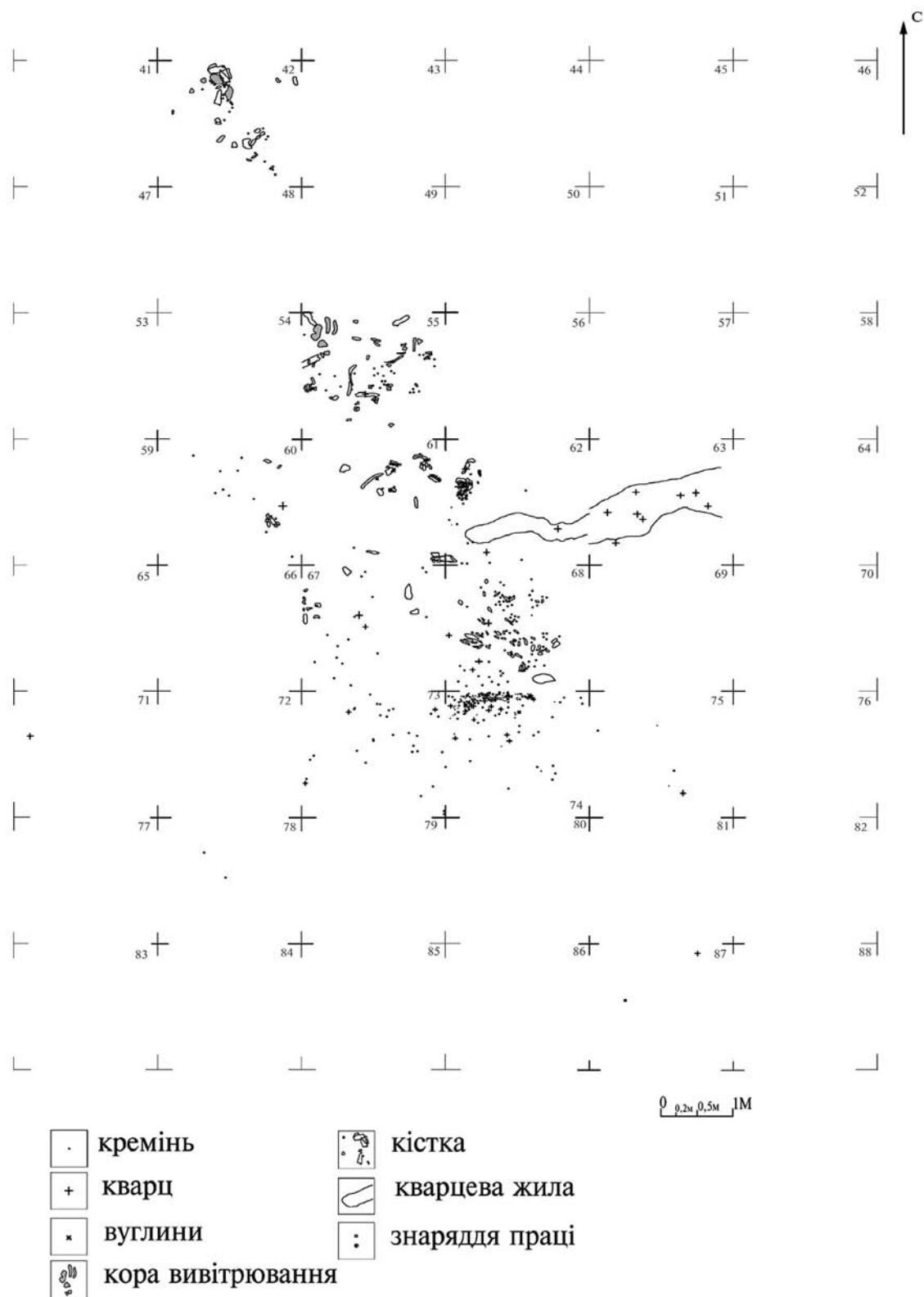

Рис. 3. Загальна планіграфія залишків культурного шару пізньопалеолітичної стоянки Гордашівка I, розкоп 2

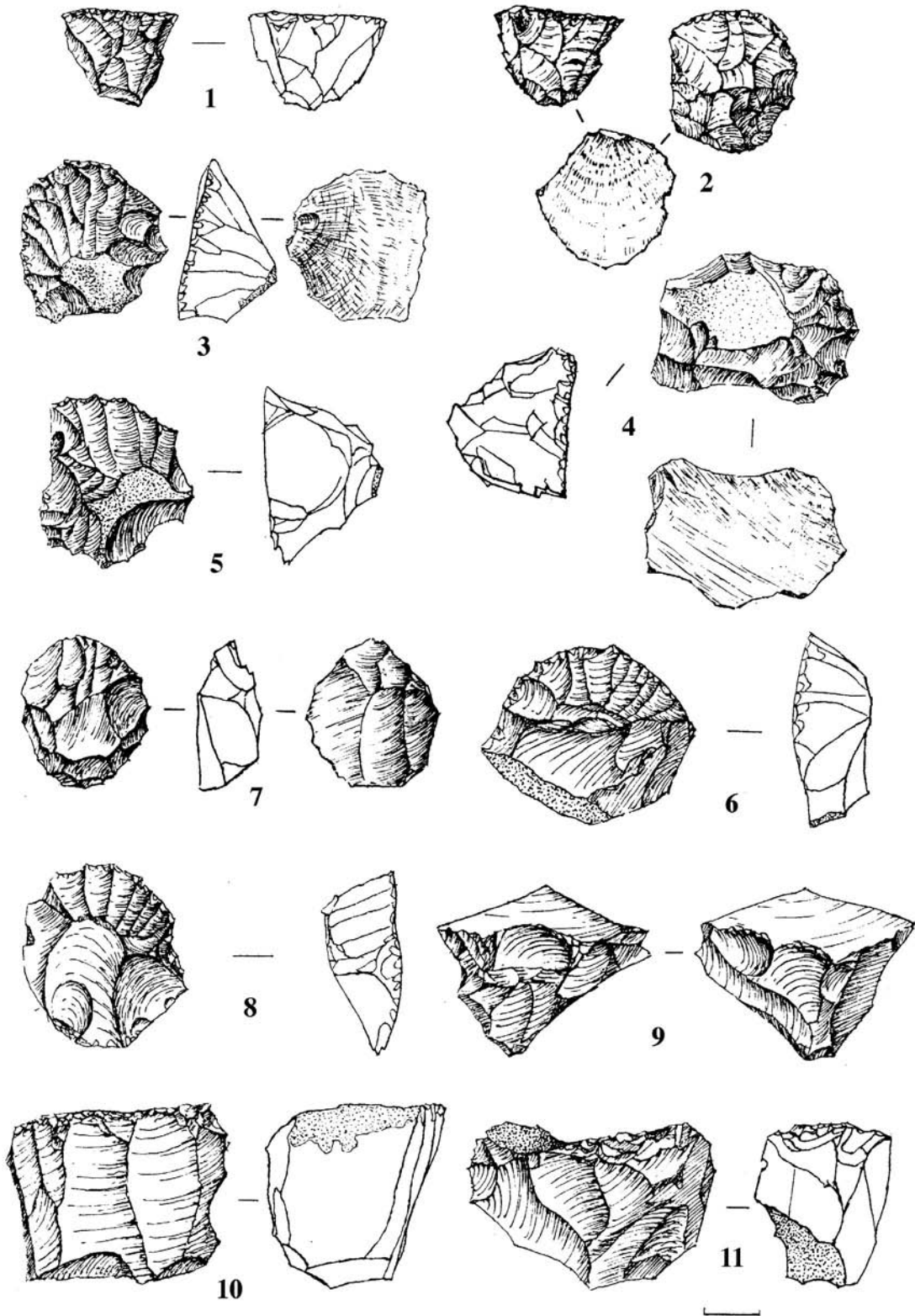

Рис.4. Крем'яні вироби: нуклеуси - 1,2, 9, 10, 11; скребачки: 3-8

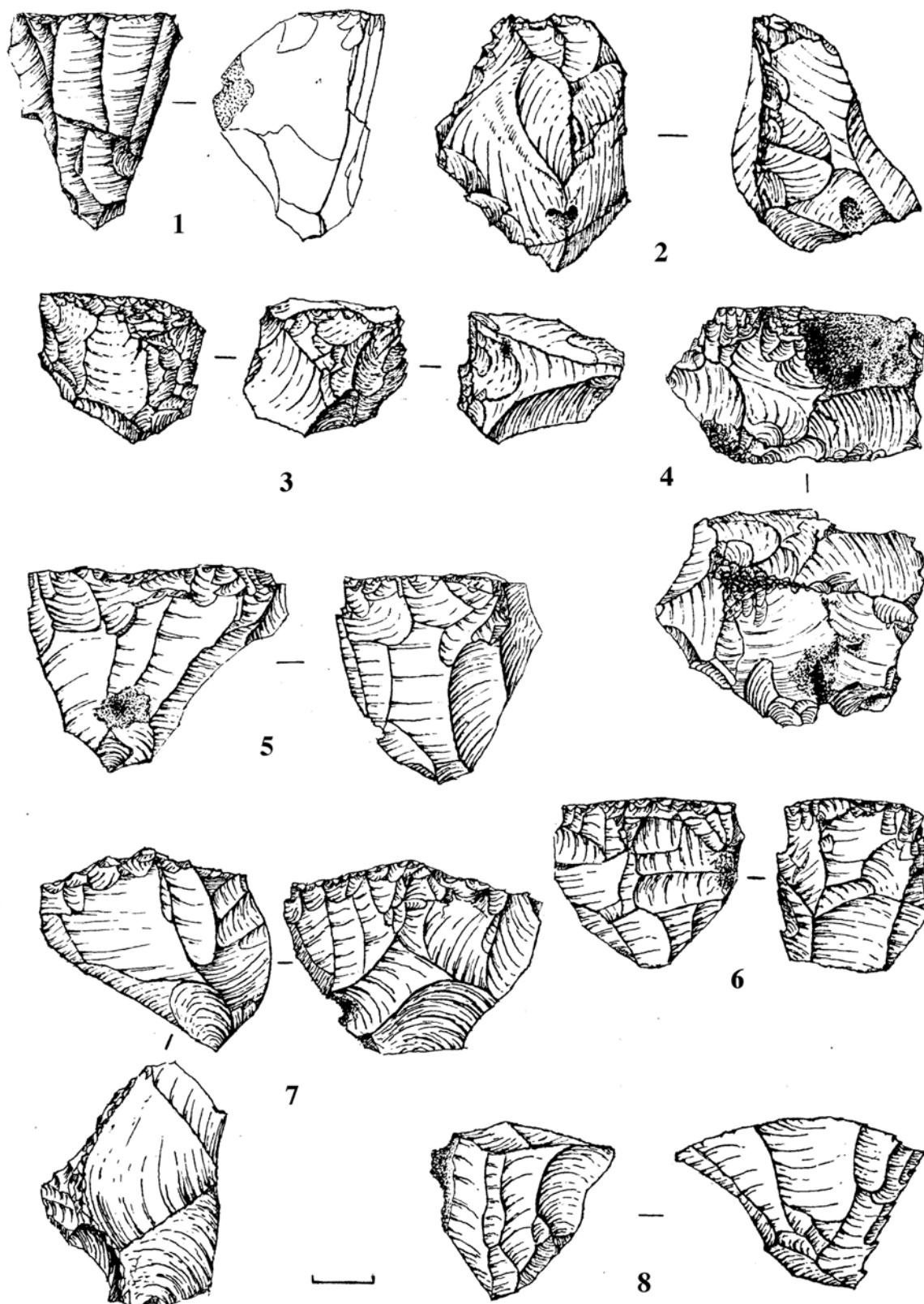

Рис. 5. Крем'яні вироби. Нуклеуси

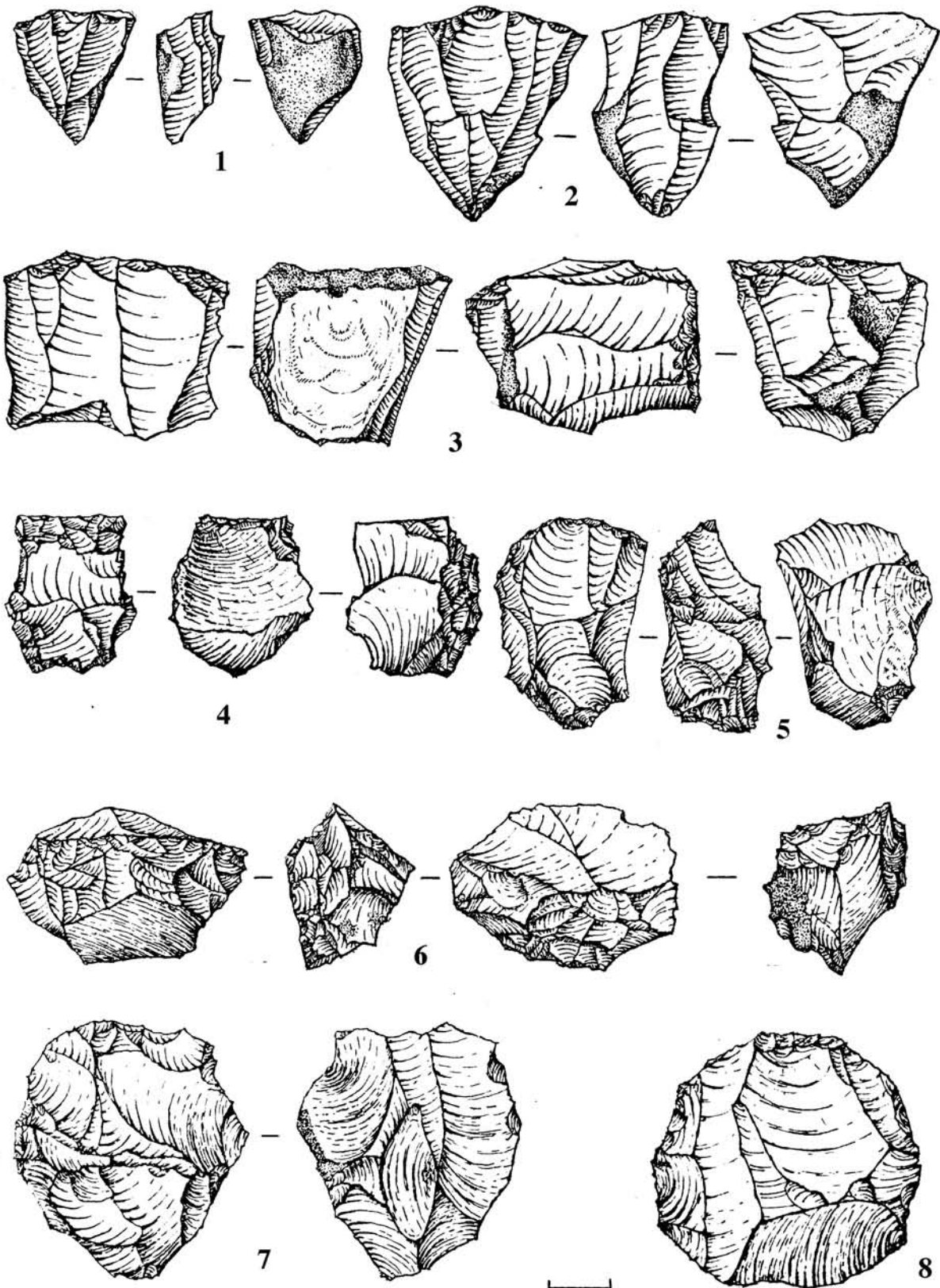

Рис. 11. Крем'яні вироби. Нуклеуси

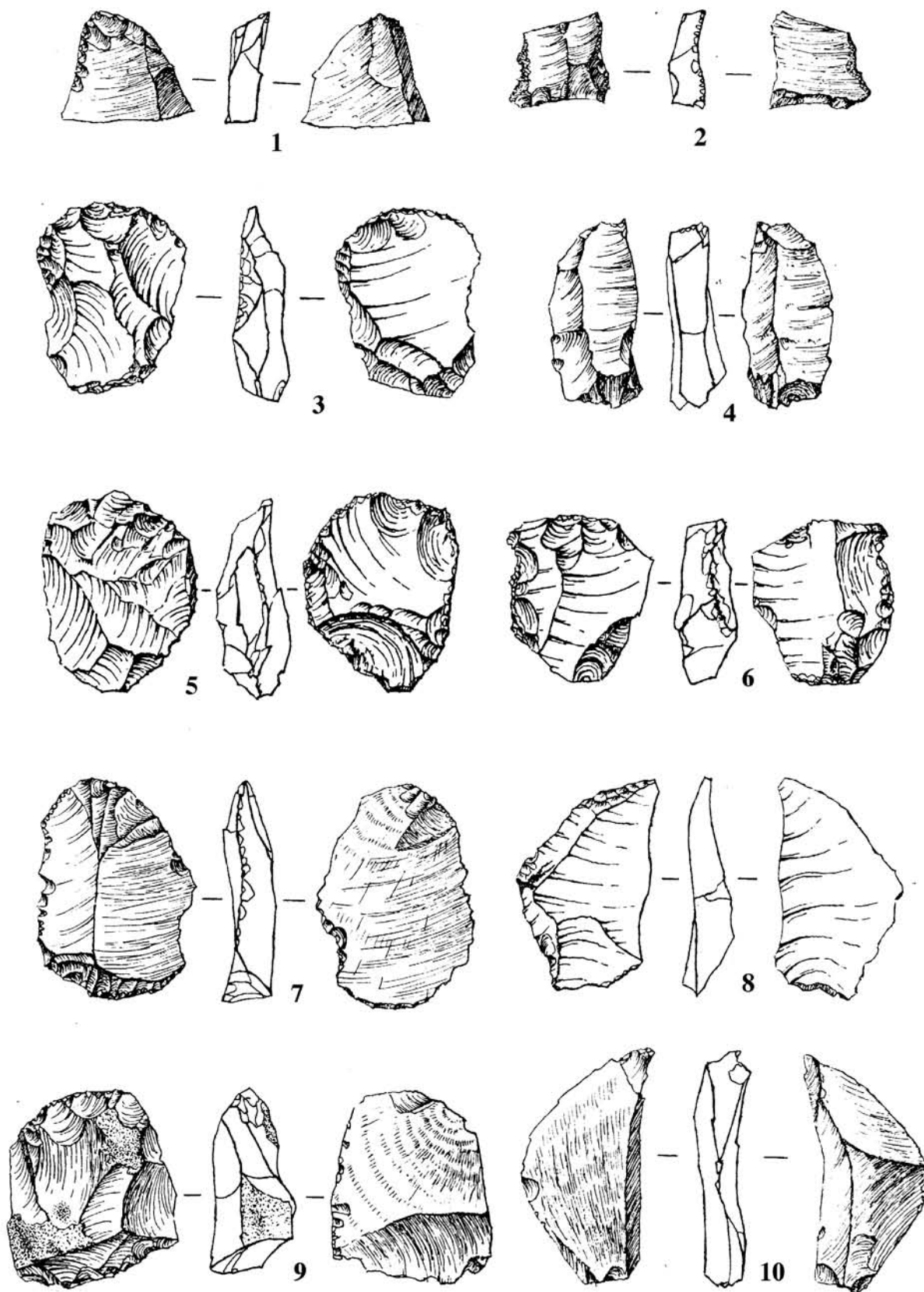

Рис.7. Крем'яні вироби. Знряддя праці: вістря - 8; долотоподібні вироби - 3-6

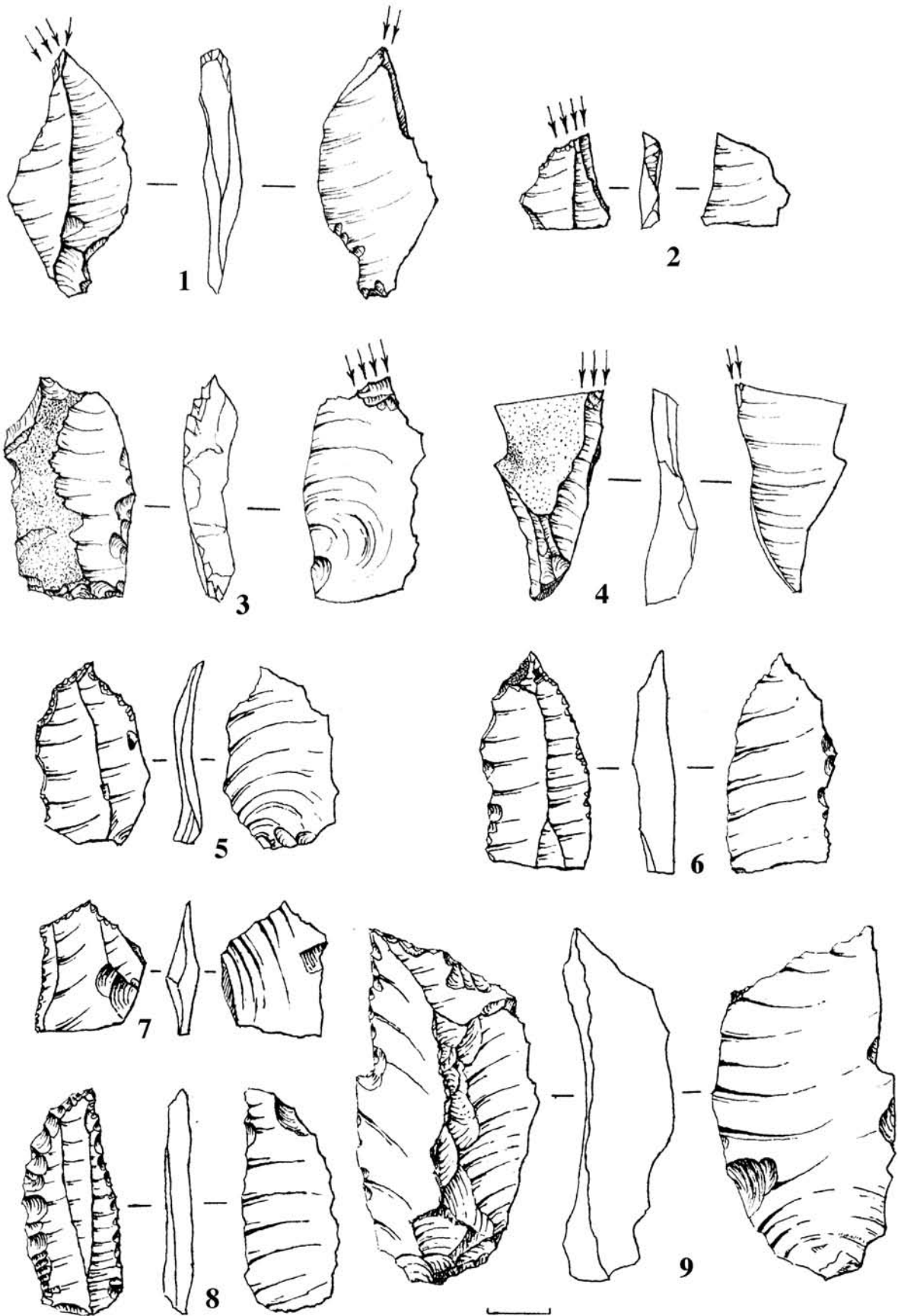

Рис. 8. Крем'яні вироби. Знаряддя праці: різці (1-4); вістря (5-9)

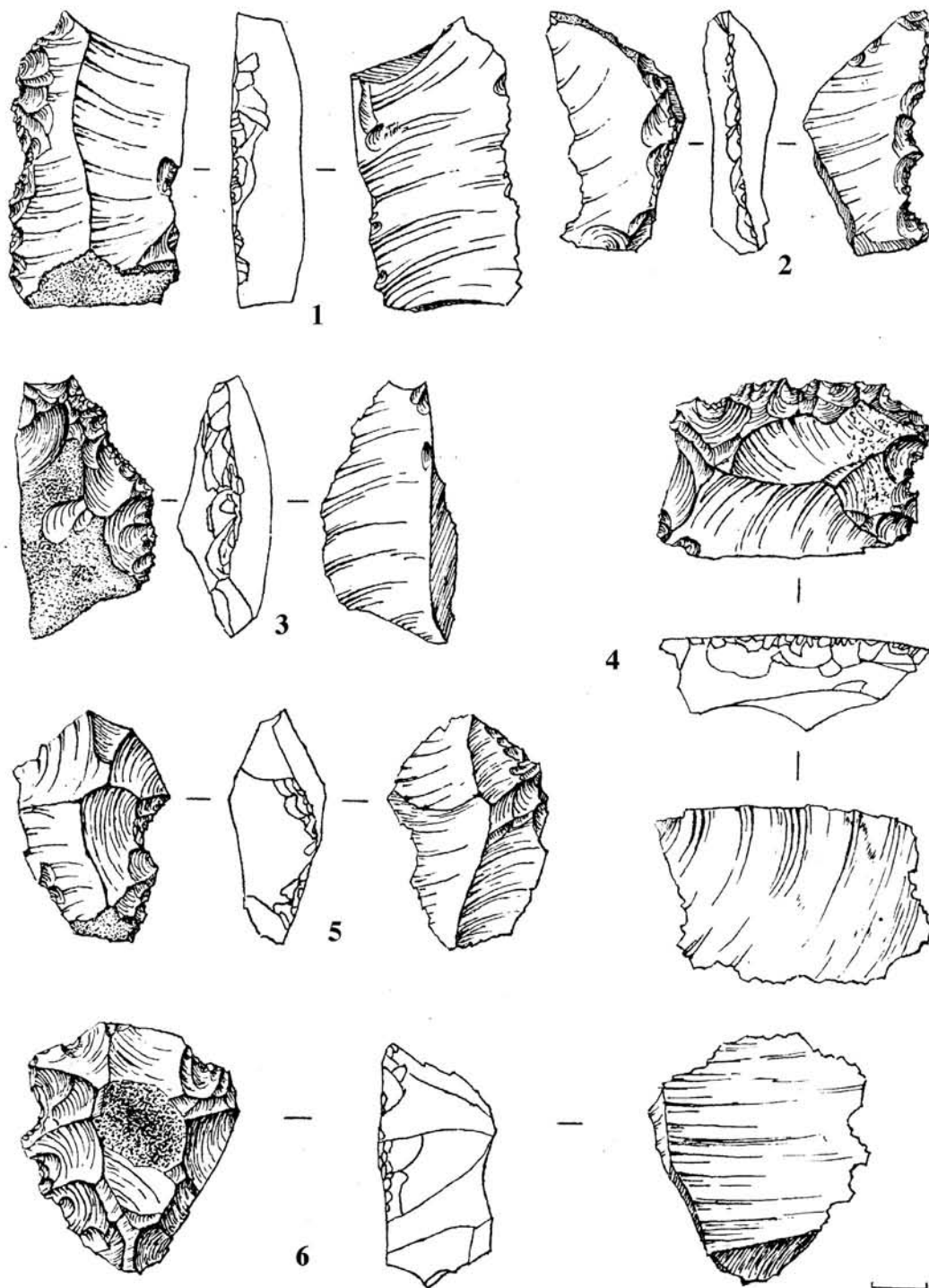

Рис.9. Крем'яні вироби. Зняряддя праці: скобелі (1, 2, 4, 6) та зубчасті скребачки (3-5)

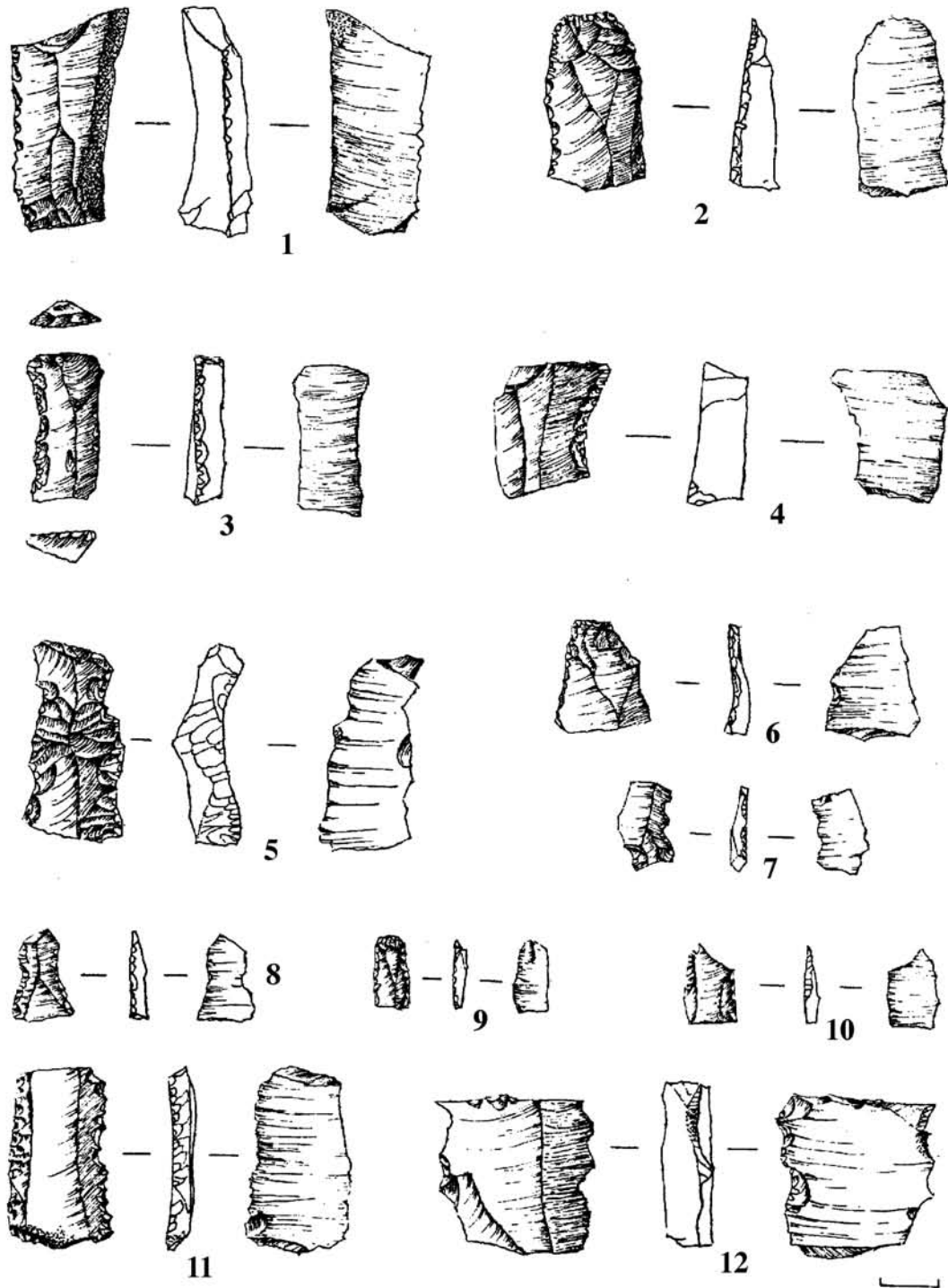

Рис.10. Крем'яні вироби. Знаряддя праці: пластини з зубчастою ретушю (1, 2, 5, 11); пластини з термінальною ретушю (3, 6); скобелі (4, 5, 7, 8, 12); мікропластинка з притупленим краєм (9); мікровістря (10)

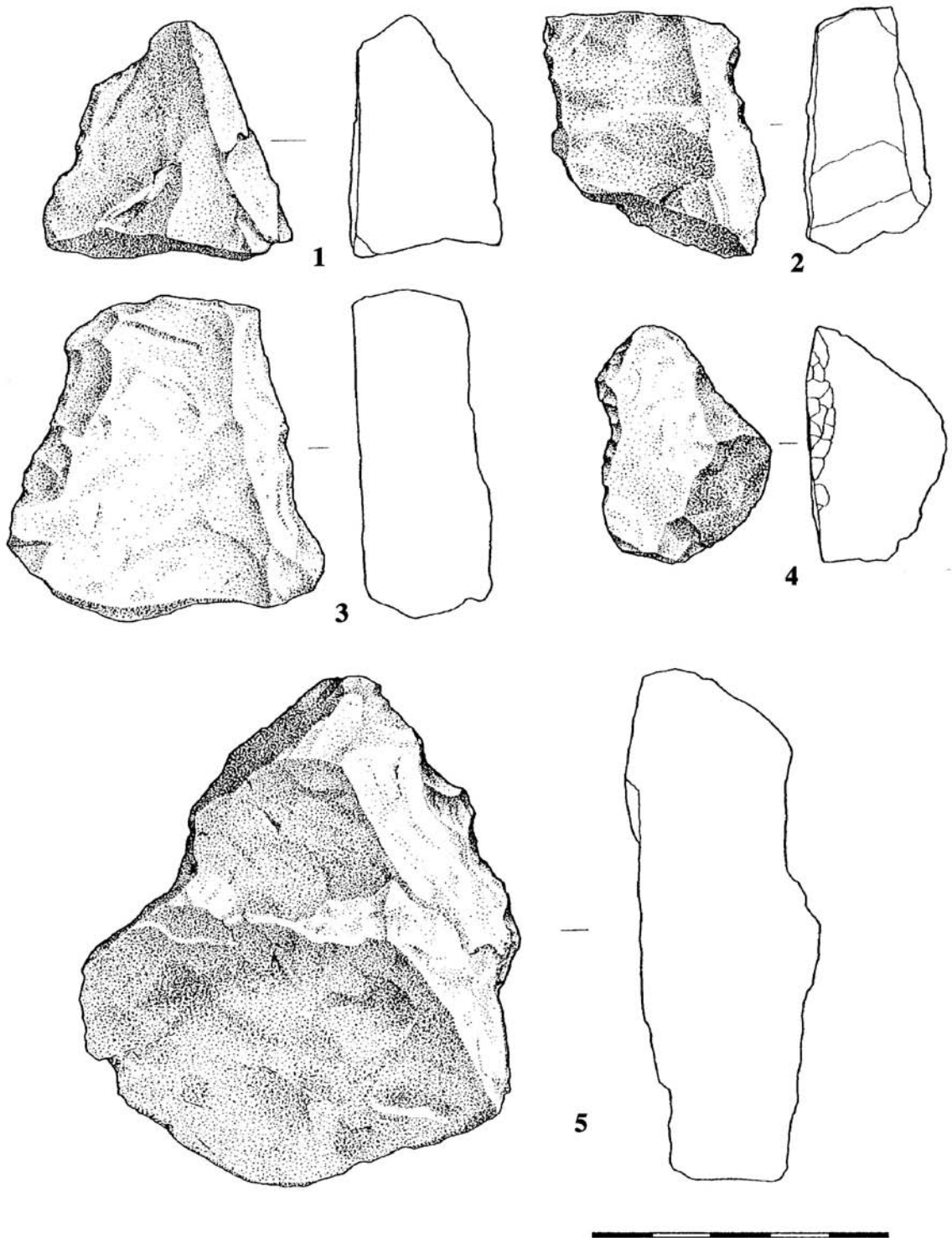

Рис.11. Знряддя праці з кварцу

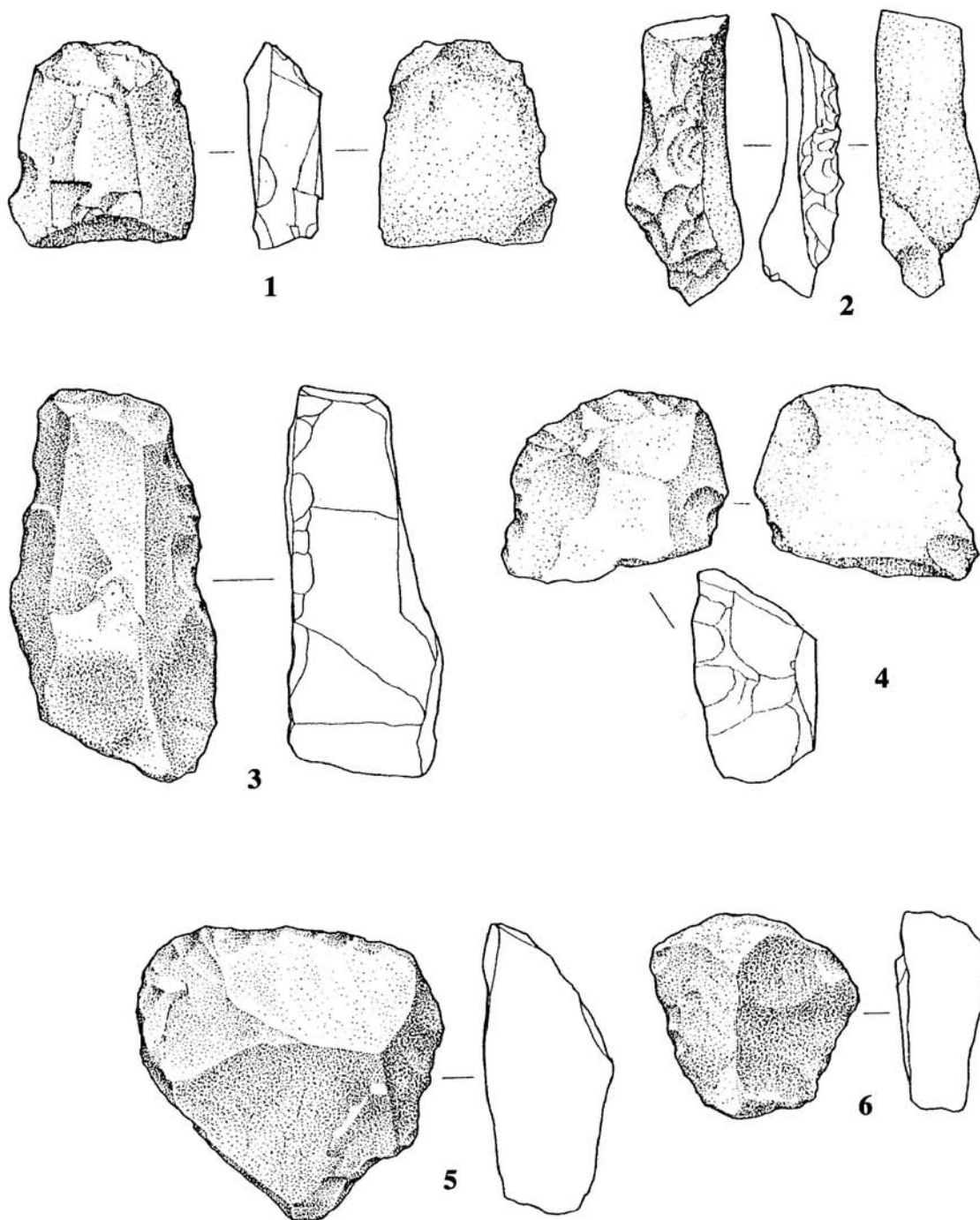

Рис. 12. Знаряддя праці з кварцу

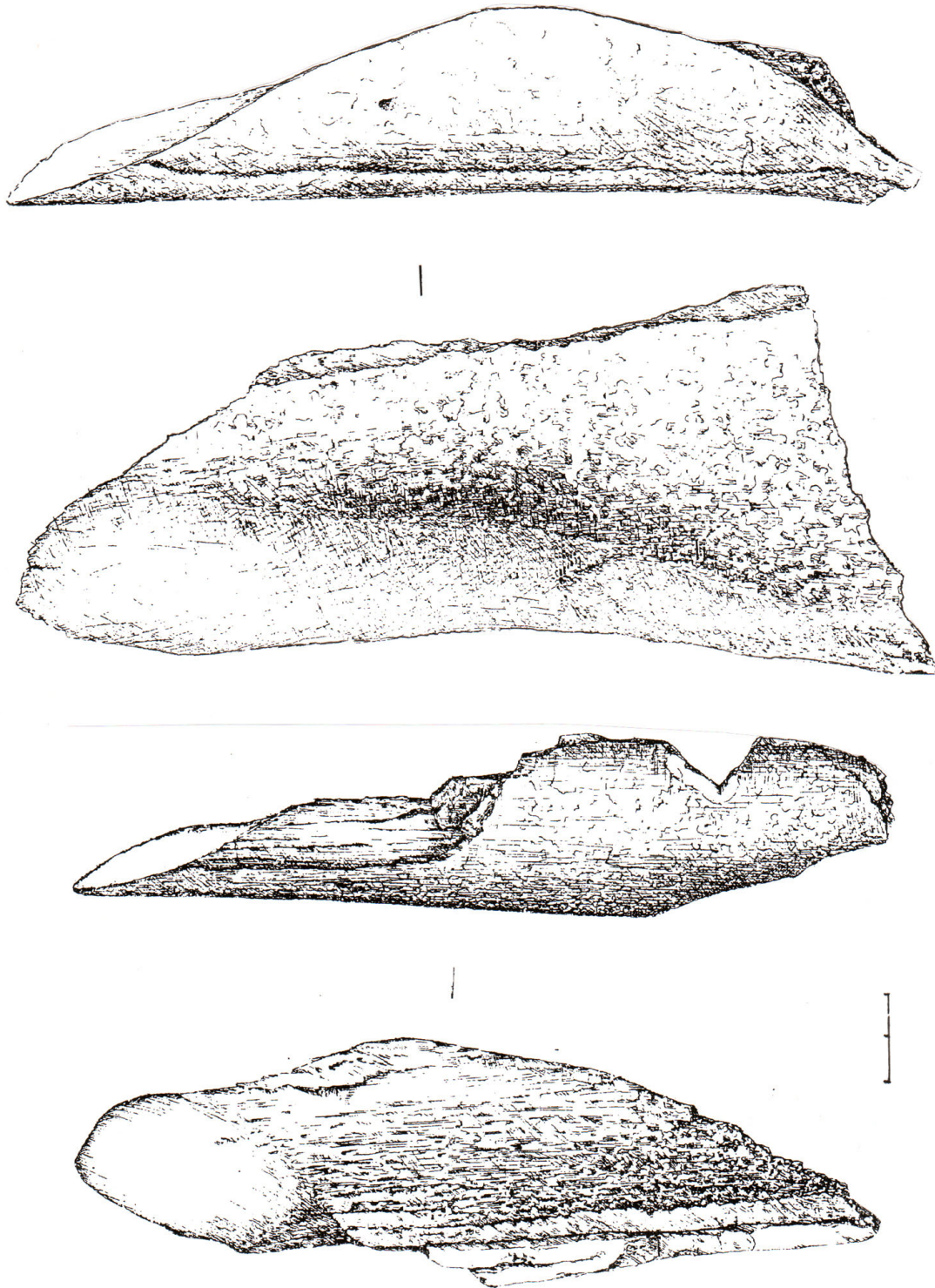

Рис.13. Знаряддя з кістки